
Osnovna
prostorno-
-geografska
obilježja
županije

Demografska analiza određenog područja (pojedine države ili regije unutar države) nezamisliva je bez jasnog definiranja njegovog prostornog obuhvata i osnovnih prirodno-geografskih značajki. U tom je smislu nužno prikazati one elemente i čimbenike prostorne strukture koji su bitni za razumijevanje demografskih odnosa i procesa jer na prirodno, prostorno i ukupno kretanje stanovništva, uz demografske, ekonomske te političke činitelje i prirodno-geografski čimbenici ostvaruju značajan utjecaj. Često se prirodna osnova drži dominantnom odrednicom razvoja i razmještaja stanovništva te gustoće naseljenosti. *Vukovarsko-srijemska županija* vrlo dobar je primjer *uske povezanosti i prožetosti prirodnih, društvenih i gospodarskih uvjeta razvoja naseljenosti te dinamike, intenziteta i smjera demografskih procesa.*

Vrijednost i značenje geografskog položaja današnje *Vukovarsko-srijemske županije* mijenjala se tijekom proteklih povijesnih razdoblja što je, prije svega, proizlazilo iz činjenice da je ovaj kraj smješten na važnom kontaktnom prostoru između velikih regionalnih sastavnica srednje i jugoistočne Europe. Istodobno, današnji prostor županije stoljećima je u geopolitičkom smislu predstavljao rubno ili granično područje Hrvatske što je uvelike odredilo mogućnosti, pravce i intenzitet društveno-gospodarskih promjena i procesa.

Geografski je položaj *Vukovarsko-srijemske županije* određen s jedne strane, pripadnošću istočnom, ravničarskom, panonskom i podunavskom segmentu hrvatskoga državnog teritorija, a s druge strane, političkim, demografskim, gospodarskim pa i kulturno-civilizacijskim promjenama koje su se zbivale na ovome prostoru pod utjecajem širih političko-teritorijalnih gibanja i povijesnih procesa. Stoga, zapravo, *Vukovarsko-srijemska županija* ima *prvorazredni geopolitički, geoprometni i društveno-gospodarski položaj u ovome dijelu Europe*, što je prošlost zorno pokazala i potvrdila. Naime, stoljećima su ovim krajem prolazile brojne osvajačke i "oslobodilačke" vojske, stanovništvo je bilo

prisiljeno seliti se, skrivati se ili pak čekati sudbinu koju bi mu odredili osvajači, a gospodarski bi resursi prostora pritom bili uništavani ili pljačkani. Zbog svojih vrijednih prirodnih bogatstava (plodna zemlja, bujne šume) ovo je područje oduvijek privlačilo stanovništvo, ali na žalost i one koji su nad njime htjeli vladati.

Geografski je položaj *Vukovarsko-srijemske županije* – osim navedenog – uvelike određen i važnošću kopnenih transverzalnih veza između dinarsko-mediteranskog prostora na jugu i podunavskog i srednjoeuropskog prostora na sjeveru, zatim pružanjem longitudinalnih veza između srednje i jugoistočne Europe te mogućnostima plovnihtovova Drave, Dunava i Save. Tako ***povoljan geoprometni položaj, uz istaknutu agrarnu vrijednost kraja, omogućio je vrlo dinamičan dosadašnji demografski razvoj prostora***. Drugim riječima, prometno-geografski položaj značajnim je čimbenikom društveno-gospodarskog razvoja *Vukovarsko-srijemske županije*.

Geografski položaj ovoga kraja posebno je dobio na važnosti od druge polovice 19. stoljeća i to zahvaljujući jačanju trgovine i valorizaciji podunavsko-sjevernojadranskog kombiniranog prometnog sustava (koridora), početcima industrijalizacije te izgradnji željezničkog sistema koji je tijekom narednih desetljeća ovaj prostor pretvorio u jedno od najvećih i najvažnijih željezničkih čvorišta Hrvatske. Razvoj željezničkog sustava i mreže na istočno-hrvatskom prostoru, a time i na području *Vukovarsko-srijemske županije*, omogućio je snažniji razvoj i bržu društveno-gospodarsku preobrazbu cijeloga kraja. Veliki je poticaj razvoju željezničkog prometa dat jačanjem šumarstva i drvne industrije, za što su u ovome kraju tijekom 19. stoljeća postojali povoljni uvjeti. Željeznica je u tom razdoblju jamčila brzu isporuku drveta i drvnih proizvoda, njihov izvoz i plasman na europsko i svjetsko tržište. Valja također naglasiti da se prve gospodarske imigracije radne snage u ravninarski prostor Hrvatske (na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i u prvim desetljećima 20. stoljeća) nisu mogle ni zamisliti bez željeznice. Prva je željeznička pruga na prostoru današnje *Vukovarsko-srijemske županije* puštena u promet još daleke 1878. godine na dionici: Dalj – Borovo – Vinkovci – Vrpolje – Slavonski Brod (Sić, 1976.).

Suvremeno prometno-geografsko značenje *Vukovarsko-srijemske županije* određeno je i činjenicom da preko njezina teritorija prolaze cestovne, riječne i željezničke komunikacije između koridora V/C i koridora X, čime ona postaje svojevrsna “prometna kičma ovog dijela Europe, što treba višestruko iskoristiti.”¹²

Stvaranjem samostalne i međunarodno priznate hrvatske države, geografski je položaj *Vukovarsko-srijemske župa-*

nije poprimio kvalitativno novu vrijednost. Naime, nakon burnih političko-teritorijalnih promjena na prostoru bivše Jugoslavije, istočna je međa *Vukovarsko-srijemske županije* postala i istočnom državnom granicom Republike Hrvatske prema Srbiji i Crnoj Gori, a južna međa županije državnom granicom između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

POLOŽAJ ŽUPANIJE U PROSTORNO-GEOGRAFSKOJ REGIONALIZACIJI HRVATSKE

Suvremena prostorno-geografska regionalizacija Hrvatske temelji se na uvjetno-homogenoj i nodalno-funkcionalnoj regionalizaciji i organizaciji prostora (Rogić, 1983., 1984.). Uvjetno-homogena regionalizacija polazi od tri grupe kriterija za utvrđivanje te homogenosti – prvi kriterij ističe uvjetnu homogenost s obzirom na socijalno-ekonomski relevantan tip reljefne strukture, drugi kriterij ističe klimatsko-ekološke značajke, a treći kriterij označava historijsko-geografske procese i njihov utjecaj na društveno-gospodarsku preobrazbu prostora i posebice na oblikovanje kulturnog pejzaža. Međutim, vrlo je teško i nepouzdana izdvajati regije samo na temelju elemenata prirodne sredine i historijsko-geografskih procesa. U prostoru se, naime, javljaju naselja, koja postaju nositeljima odgovarajućih centralnih funkcija i društveno-gospodarske aktivnosti prostora. Stoga je poznavanje prostorne organizacije i hijerarhijske strukture naselja od prvorazredne važnosti te je u geografsku regionalizaciju prostora uključena i njezina nodalno-funkcionalna organizacija. Valja pri tom naglasiti da prostorne nodalno-funkcionalne sastavnice nisu određene istim značajkama: one su heterogene i determinirane postojanjem centara, koji svojim međusobnim utjecajima povezuju geografski prostor s urbanim središtima i koji se temelje na procesu recipročnog povezivanja i organizacije. Stoga se uvjetno-homogene sastavnice ne poklapaju uvijek s upravno-teritorijalnim okvirom nekog prostora niti nodalno-funkcionalna organizacija obuhvaća uvijek jednake uvjetno-homogene segmente prostora.

Krajnji istok Hrvatske u smislu uvjetno-homogene regionalizacije pripada *Istočno-hrvatskoj ravnici* i jedinstveni je prostorni kompleks ravničarskog panonskog prostora u Republici Hrvatskoj. Obuhvaća dijelove historijsko-geografskih sastavnica – istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema (Rogić, 1983.). *Istočno-hrvatska ravnica* zauzima jugozapadni dio *Panonske ravnice*, odnosno istočni dio savsko-dravskog međuriječja (Bognar, 1994.). Reljefna je struktura *Istočno-hrvatske ravnice* ponajprije određena ravničar-

skim obilježjima – geomorfološkim procesima spuštanja, akumulacije, erozije i derazije. Uzajamnim djelovanjem navedenih geomorfoloških procesa oblikovane su najvažnije reljefne sastavnice fluvijalnog, eolskog i tektonskog podrijetla (Bognar, 1973.). *Istočno-hrvatska ravnica* je prekrivena mlađim riječnim naplavinama. Najniži dio čine periodično plavljene ravni s razvijenom močvarno-šumskom vegetacijom, između kojih se nalaze ocijedite terase (grede) kao središta naseljenosti i agrarne valorizacije. Najviši dio prostora prekriven je pleistocenskim naslagama lesa (prapora) i lesu sličnih sedimenata koje su predstavljale povoljan matični supstrat za razvoj černozema (crnice), potičući tako naseljenost i agrarnu proizvodnju. Drugim riječima, *prirodna osnova je pogodovala razvoju poljoprivrede (narочito ratarstva) koja je bila osnovom ranom i kontinuiranom naseljavanju ovoga prostora.*

Posebno vrijedno obilježje *Istočno-hrvatskoj ravnici* daju riječni tokovi koji presijecaju pojedine ocijedite zone između kojih su u prošlosti bili dobro razvijeni kompleksi šuma hrasta lužnjaka. Tako je na tim ocijeditim zonama, od davnina, uz agrarnu valorizaciju bilo prisutno korištenje šumskog i drvnog bogatstva. Valja istaknuti da je upravo postojanje tih ocijeditih zona (terasa), relativno povoljnih značajki za naseljavanje i prometno povezivanje, omogućilo dugu i kontinuiranu kolonizaciju, napose od 18. stoljeća, o čemu svjedoči i brojna toponimija naselja na prostoru *Vukovarsko-srijemske županije* – primjerice: *Babina Greda, Otok, Ostrovo* i slično.

U klimatsko-ekološkom smislu *Istočno-hrvatska ravnica* pripada podunavskom arealu, s visokim stupnjem homogenosti, pri čemu su stanovite razlike tek odraz mikroreljefnih i hidroloških prilika (Rogić, 1982.). Klima ima obilježja prijelaznog srednjoeuropskog prostora, s naglašenim značajkama kontinentalnosti.

Kao odraz klimatskih i geoloških prilika razvili su se odgovarajući tipovi tala, među kojima prevladavaju humusom bogata crna tla (černozem), zatim močvarne crnice u naplavnim ravnima rijeka, odnosno smeđa eutrična (ganjače) i distrična (kisela) tla u nižim (sušim) i višim (vlažnijim) dijelovima riječnih dolina. Prirodna je vegetacija lesne tundre s galerijskim šumama gotovo potpuno nestala. Danas *Istočno-hrvatska ravnica* u klimazonalnom smislu raširenja biljnih zajednica pripada *Eurosibirsko-sjevernoameričkoj regiji*, s temeljnim prostiranjem šuma topole i vrbe, odnosno hrasta lužnjaka. Agrarna je valorizacija tijekom proteklih stoljeća u znatnoj mjeri promijenila (degradirala) areale šumskih zajednica pretvarajući ih postupno u agrarni kulturni pejzaž.

Visok stupanj jedinstvenosti unutar *Istočno-hrvatske ravnice* pokazuju i historijsko-geografski procesi, poglavito od svršetka 17. stoljeća. Međutim, valja naglasiti da relevantni historijsko-geografski procesi za kulturno-genetski razvoj *Istočno-hrvatske ravnice* počinju rano, još u prehistoriji – u razdoblju indoeuropskih kolonizacija te razvoja mlađih neolitskih kultura, među kojima je svakako najvažnija – ne samo u hrvatskim nego i u europskim razmjerima – bila *Vučedolska kultura* (Iskra-Janušić, 1997.). Prva istaknutija stabilizacija naseljenosti, koja je rezultirala uspostavom razmjerno guste urbano-prometne mreže, zbila se u antičko/rimskom razdoblju – tijekom prva četiri stoljeća nakon Krista. Za agrarnu djelatnost relativno povoljna prirodna osnova omogućila je proizvodnju velikih količina hrane za rimsku vojsku utvrđenu na “dunavskom limesu”, kao i za stanovništvo u brojnim gradovima, poput: Cibalae (Vinkovci), Nosteriae (Nuštar), Mursae (Osijek) i dr. Obito značenje u životu stanovništva današnje *Vukovarsko-srijemske županije* u rimskom razdoblju imale su Cibalae. U prvim desetljećima 2. stoljeća Cibalae dobivaju status municipija, a početkom 3. stoljeća i rang kolonije s punim građanskim pravom (Iskra-Janušić, 1997.). Međutim, invazijama ratničkih naroda, među kojima su se posebno isticali Huni, Goti, Langobardi, kasnije Avari i Slaveni, došlo je do uništenja rimske urbane i prometne mreže te prekida kontinuiteta naseljenosti, što je dovelo do općeg demografskog regresa kraja. Posljedice su se osjećale stoljećima kasnije.

Doseljavanje hrvatskoga stanovništva na ove prostore bilo je kontinuirano i trajalo je od druge polovice 6. do svršetka 8. stoljeća (Pavičić, 1953.). Prvih je nekoliko stoljeća života Hrvata na ovim prostorima bilo obilježeno složenim političkim prilikama u kojima su se u *Istočno-hrvatskoj ravnici* smjenjivale različite političko-teritorijalne organizacije (avarska, franačka, bugarska) pa je stoga rano-srednjovjekovno razdoblje bilo označeno duljim zadržavanjem značajki teritorijalno slabo organiziranog prostora. Tek tijekom 12. stoljeća odvijao se i u ovome prostoru buran i nimalo jednostavan proces teritorijalnog organiziranja.

Nakon početnog, pomalo kaotičnog razdoblja naseljavanja, nastupilo je višedesetljetno mirno razdoblje razvoja naseljenosti, prekinuto tijekom 10. i dijelom 11. stoljeća provalom mađarskih plemena u Podunavlje, poglavito u istočni dio hrvatskog međuriječja (Baranja i kraj istočno od Vukovara). U to su doba razmjerno česte velikaške i staleške borbe znatno degradirale gospodarsku i demografsku osnovicu kraja. Do preobrazbe istočno-hrvatskog prostora i njegovog prerastanja u vodeću upravnu, političku i teri-

torijalnu sastavnicu srednjovjekovne hrvatske države (od 11. stoljeća u zajednici s Ugarskom) došlo je na prijelazu u razvijeni srednji vijek. Novi uvjeti, ostvareni u okvirima promijenjenih političkih i društveno-gospodarskih prilika, iznova su pogodovali afirmaciji ratarske komponente u životu stanovništva a time i stabilizaciji naseljenosti. Gradnja utvrđenih gradova, razvoj feudalnih vlastelinstava te osnivanje crkvenih župa omogućilo je snažnu preobrazbu istočnog dijela hrvatskog prostora.

Godine 1220. po prvi je puta u jednom dokumentu zapisana *Vukovska županija* (Horvat, 1997.). Županija je dobila ime po starohrvatskom središtu Vukovu (današnjem Vukovaru). Istočno od Vukovske prostirala se u međurječju između Dunava i Save srednjovjekovna *Srijemska županija*. Vrhunac svojega razvoja ove su hrvatske srednjovjekovne županije dosegnule uoči osmanskih osvajanja u prvoj polovici 16. stoljeća, kada se cijelo područje srednjovjekovne *Vukovske i Srijemske županije* našlo pod turskom vlašću.

Prodor Osmanlija u trećem desetljeću 16. stoljeća na istočno-hrvatski prostor izazvao je velike, dugoročne i nepovratne političke i društveno-gospodarske promjene. Najkrupniji demografski procesi su se odvijali u pravcu gotovo korjenite izmjene pučanstva kraja. Umjesto starosjedilačkog, katoličkog, hrvatskog i mađarskog stanovništva, koje je u strahu od nastupajuće turske vojne sile napustilo istočno-hrvatski prostor izbjegavši prema zapadu i sjeveru ili je pak stradao u vojnim sukobima, osmanska je vlast – milom ili silom – planski naseljavala ratom opustošen prostor vlaškim pravoslavnim stanovništvom iz Srbije i Bosne i Hercegovine (Sršan, 1999.). Dio starosjedilačkog stanovništva, koje je u svojim naseljima dočekalo tursku vojsku, prešao je na islam. Veliki je progon i egzodus Hrvata uslijedio nakon turskog osvajanja Beograda 1521. godine, odnosno Mohačke bitke 1526. godine. Tijekom više od sto i pedeset godina osmanske vlasti nad hrvatskim istokom (1526.-1690/92.) zbile su se krupne promjene na polju razvoja gospodarstva i izgradnje specifičnog islamskog društvenog sustava. Naročito su se jače razvila gradska središta (primjerice Osijek, Vukovar, Ilok) i to ne samo kao vojnička i feudalna nego i kao središta različitih gospodarskih (ponajprije trgovina i obrt) i kulturno-vjerskih djelatnosti te političko-teritorijalnih funkcija.

Neuspješni turski vojni pohod na Beč u drugoj polovici 17. stoljeća (1683.) imao je za posljedicu i povlačenje Osmanlija sa istočno-hrvatskih prostora¹³, koje je u potpunosti dovršeno tijekom prve polovice 18. stoljeća.¹⁴ Ono je izazvalo nova velika migracijska gibanja lokalnog pučanstva – muslimanskog preko rijeke Save prema jugu, u Bo-

snu i Hercegovinu i dalje, odnosno katoličkog i pravoslavnog stanovništva iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Makedonije, također preko rijeke Save, ali prema sjeveru, u Hrvatsku i južnu Ugarsku. "Procjenjuje se da je samo od 1683. do 1699. godine iz Bosne i Hercegovine iselilo preko 200 000 katolika Hrvata" (Sršan, 1999., 26.).

Tijekom 18. i dijelom 19. stoljeća provodilo se od strane habsburške vlasti plansko naseljavanje (kolonizacija) istočno-hrvatskih prostora, značajno opustošenih ratnim sukobima iz potonjeg razdoblja. Prekretnica u razvoju istočno-hrvatskog prostora po svršetku velikih ratnih sukoba, koji su bremenitim činili napredak kraja, zbila se 1881. godine "reinkorporacijom" (priključenjem) Vojne krajine građanskom (banskom) dijelu Hrvatske, čime je prekinuta višestoljetna upravna podvojenost hrvatskoga teritorija. "Vojna granica razvojačena je 8. rujna 1873., a ukinuta 1881., kada je njezino područje u istočnoj Slavoniji i Srijemu uključeno u županiju Srijemsku, tako da se njezina površina gotovo udvostručila" (Horvat, 1997., 39). Županija *Srijemska* je osnovana 11. studenoga 1745. godine. Uklanjanje Vojne krajine je na istočno-hrvatskom prostoru potaknulo razvoj prometne mreže, iskorištavanje šumskog (drvnog) bogatstva, razvoj poljoprivrede te osnivanje manufaktura i kasnije industrije. Navedeno se odrazilo i na dinamičniji razvoj naseljenosti, jer je to vrijeme prvih ekonomskih migracija prema istočno-hrvatskom prostoru, koji je počeo u svoja njedra primati brojno stanovništvo iz stočarskih, planinskih, krških i agrarno prenapučenih predjela Dalmacije, Like, Gorskog kotara, Hrvatskog zagorja i Međimurja.

S obzirom na prethodno izneseni razmjerno visoki stupanj uvjetne homogenosti *Istočno-hrvatske ravnice* vrlo je teško izvršiti geografsku regionalizaciju na nižem, subregionalnom i mikroregionalnom stupnju. Utjecaj mikroklimatskih prilika u tome smislu naročito je izražen. Dok za izdvajanje subregionalnih sastavnica, uz reljefnu strukturu i klimatsko-ekološke značajke, veće značenje imaju i historijsko-geografski procesi – u znatnoj mjeri determinirajući oblikovanje kulturnog pejzaža – za izdvajanje mikroregija dominantni i odlučujući kriteriji jesu neki elementi reljefne i klimatsko-ekološke sredine. Reljefna je struktura u *Istočno-hrvatskoj ravnici*, zapravo, najvažniji modelator vegetacijskih, klimatskih i pedoloških značajki, kao i važan čimbenik naseljenosti i gospodarske valorizacije prostora (Bognar, 1973.).

Prema A. Bognaru (1973.) *Istočno-hrvatska ravnica*, kao regionalna sastavnica pravog panonskog prostora Hrvatske, na nižem subregionalnom stupnju se sastoji od: Sla-

vonske (Donje) Podravine, Baranje, Đakovačke i Vukovarske lesne zaravni, te Bosutske Posavine. Izdvajanje *Vukovarske lesne zaravni* utemeljeno je na iznimno prostranom raširenju lesa i lesu sličnih sedimenata te na krško-denudacijskim geomorfološkim procesima, koji su rezultirali oblikovanjem čitavog niza “pravih” lesnih reljefnih oblika, poput: lesnih udolina, lesnih bunara, lesnih ponikvi i slično. S druge pak strane, jednoličnost reljefne strukture, ekološke sredine i poglavito historijsko-geografskih procesa (dugotrajna pripadnost Vojnoj krajini) odlučujuće su utjecali na izdvajanje *Bosutske Posavine* kao zasebne subregije *Istočno-hrvatske ravnice*.

Nodalno-funkcionalna organizacija (regionalizacija) prostora javlja se kao rezultat hijerarhijske centralno-funkcionalne diferencijacije i obuhvaća – kao što smo već istaknuli – različite segmente uvjetno-homogenih jedinica (Rogić, 1984.). Gravitacijska područja utjecaja odgovarajućih središta moguće je utvrditi na temelju teritorijalnih kompetencija centralnih institucija, ali i na temelju složenih kretanja stanovništva radi ostvarenja i zadovoljenja vlastitih potreba. *Istočno-hrvatsku ravnicu* u prostorno-funkcionalnom smislu možemo označiti kao pravu *Osječku regiju*. Prostire se na približno 7 800 četvornih kilometara te obuhvaća oko 14% površine Republike Hrvatske. Koncentracija brojnih i važnih centralnih funkcija uvjetovala je pretvaranje Osijeka prvo u potencijalno, a potom i u stvarno regionalno i makroregionalno žarište ovoga dijela Hrvatske. Njegov se regionalni i makroregionalni gravitacijski opseg tek u najzapadnijem dijelu kraja preklapa s utjecajem zagrebačkog makroregionalnog središta.

Nodalno-funkcionalna usmjerenost i izdvojenost *Vukovarsko-srijemske županije* je razmjerno jednostavna. Naime, cijela se županija nalazi u makroregionalnoj zoni Osijeka, koji jednim svojim dijelom vrši za ovaj prostor i funkciju regionalnog centra. To se posebno odnosi na središnji i sjeverni dio županije. Tu jednostavnost donekle narušava činjenica da dva najveća naselja županije – Vinkovci i Vukovar, zbog svoje veličine i određene koncentracije centralnih funkcija, imaju odgovarajuće preduvjete da prerastu u regionalna središta. Međutim, njima je to otežano zbog velike međusobne blizine (12 kilometara), ali i zbog blizine Osijeka (na manje od dva sata izokronske udaljenosti), koji je – kao što smo već vidjeli – nesumnjivi regionalni i makroregionalni centar šireg prostora *Istočne Hrvatske*. Blizina Vinkovaca, Vukovara, Osijeka i donekle Županje smanjuje domet njihovih centralnih funkcija, što utječe na njihov populacijski rast, odnosno, na ukupan društveno-gospodarski razvoj. Dakako, ratna razaranja, naročito Vu-

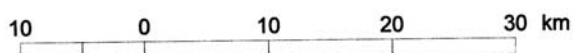
kovara i Vinkovaca, otežavajućim su čimbenikom izgradnje i razvoja pravog regionalnog centra u ovome dijelu *Istočno-hrvatske ravnice*. Doduše, nova upravno-teritorijalna podjela istočnog dijela Hrvatske i oblikovanje *Vukovarsko-srijemske županije* može Vukovaru, kao njezinom administrativnom središtu, nakon poslijeratne obnove i koncentracije određenog niza važnih centralnih i političkih funkcija, dati prednost u odnosu na Vinkovce i istaknuti ga mogućim ozbiljnijim kandidatom, ne samo za potencijalni nego i za stvarni regionalni centar ovoga dijela Hrvatske.

Dražen Živić
Stanovništvo Vukovarsko-srijemske županije

Slika 1.
 Upravno-teritorijalno ustrojstvo i naseljska struktura Vukovarsko-srijemske županije

 granica grada/općine
 granica naselja

TEMELJNA OBILJEŽJA PRIRODNO-GEOGRAFSKE STRUKTURE KAO ODREDNICA NASELJENOSTI

Cjelokupni se istočno-hrvatski prostor odlikuje složenom i raznolikom geološkom građom te znakovitim i osebujnim tektonskim i geomorfološkim odnosima i značajkama. U geološkom smislu *Istočno-hrvatska je ravnica*, kojoj pripada istraživani prostor *Vukovarsko-srijemske županije*, dio velike međugorske potoline oblikovane između Karpata, Dinariada i Alpa (Bognar, 1994.). Na magmatskim, metamorfnim i sedimentnim stijenama (škriljevci, konglomerati, pješčenjaci, brusilovci, filiti, vapnenci, dolomiti, intruzivi) paleozojske i mezozojske starosti, nalaze se tercijarne naslage koje su karakterizirane odsustvom paleogena jer su u to doba na prostoru *Istočno-hrvatske ravnice* prevladavali denudacijski procesi. Krajem paleogena i početkom miocena nastupila je transgresija praćena intenzivnom tektonskom aktivnošću i vulkanizmom tako da su iz toga razdoblja posebno karakteristični biogeni vapnenci, konglomerati te vapnoviti, pjeskoviti i glinovito-laporoviti slojevi. U geološkom smislu, najmlađe naslage *Istočno-hrvatske ravnice* i *Vukovarsko-srijemske županije* datiraju iz razdoblja srednjeg i donjeg pliocena i kvartara. Riječ je o sedimentnoj podlozi debljine tisuću i više metara. U najdonjem dijelu dolaze gline i pjeskovite gline, u srednjem sitnozrnati i glinoviti pijesci i gline, a u pripovršinskom i površinskom dijelu sive i žute gline, pijesci, šljunci te les i lesu slični sedimenti. Sedimenti su najvećma jezerskog, fluvijalnog, fluvio-organoenog i eolskog podrijetla (Bognar, 1994.). Ovi sedimenti kvartarno-pleistocenske i holocenske starosti s više od 99% prevladavaju u geološkom sastavu površinskog dijela *Vukovarsko-srijemske županije*.

Područje *Istočno-hrvatske ravnice* i *Vukovarsko-srijemske županije*, u geomorfološkom smislu, pripada jugozapadnom dijelu makromorfološke regije *Panonske nizine*. S obzirom na svoje morfostrukturne, morfogenetske i druge značajke može se podijeliti na više mezomorfoloških i mikromorfoloških regionalnih sastavnica, što, dakako, ovisi o prevladavajućim morfostrukturnim i morfogenetskim tipovima reljefa. Na prostoru ove županije nailazimo tako na dvije temeljne kategorije reljefa – na *nizine*, s prevladavajućim akumulacijsko-tektonskim reljefom i na *zaravni*, s prevladavajućim denudacijsko-akumulacijskim reljefom. Dok je prva kategorija karakterizirana pojavom naplavnih ravni (poloja) te terasnih i fluvio-močvarnih nizina, druga je kategorija obilježena pojavom samo lesnih zaravni ili ravnjaka.

Nizine su najrasprostranjeniji tip reljefa u ovome dijelu Hrvatske. Na prostoru županije geomorfološki se vrlo

jasno mogu izdvojiti: *nizina rijeke Dunava s pritocima i nizina rijeke Save s pritocima*. Nizina Dunava s pritocima obilježena je isključivo pojavom naplavnih ravni ili poloja. U *Vukovarsko-srijemskoj županiji* geomorfološki to je najmanja reljefna sastavnica. Prostire se samo uz Dunav, širine od 100 do 2 000 metara, jer je omeđena pružanjem lesne zaravni i strmih lesnih odsjeka na potezu od Vukovara do Iloka. Ponegdje je nizina Dunava široka manje od 100 metara (kod Vukovara te između Sotina, Opatovca i Šarengrada). Nizina rijeke Save s pritocima u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* doseže u međuprostoru između rijeke Save i Vinkovaca širinu od 30 do 35 kilometara, a na krajnjem istoku županije i širinu od 40 kilometara. U reljefnoj strukturi dominiraju poloji Save i Bosuta. Uz njih, nailazimo još na prostrane fluvio-močvarne nizine (biđ-beravska i spačvansko-breznička) kao i na terasne nizine kod Gradišta, Otoka, Komletinaca i Nijemaca (Bognar, 1994.).

Na koncu, premda prostorno nisu najrasprostranjenije, svojom su dalekosežnom važnošću ipak najvažnije reljefne sastavnice *Vukovarske* i dijela *Đakovačko-vinkovačke lesne zaravni*. U Hrvatskoj les i lesu slični sedimenti zauzimaju oko 20 000 četvornih kilometara, ili oko 36% površine Hrvatske. Težište rasprostranjenja je u kontinentском dijelu države, a ovdje opet na istočno-hrvatskom prostoru (Bognar, 1978.). Na *Vukovarskoj lesnoj zaravni* lesne su naslage debljine 50 i više metara, dok se na *Vinkovačkoj lesnoj zaravni* debljina naslaga najvećma kreće do 40 metara. Lesne zaravni u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* su ***područja najstarije, najbrojnije i najgušće naseljenosti s dugim i značajnim društvenim razvojem te gospodarskom aktivnošću.***

Uz reljefna obilježja prostora, na razvoj i karakteristike naseljenosti *Vukovarsko-srijemske županije* velik su utjecaj imale i još uvijek imaju klimatske prilike. Doduše, zbog uglavnom umjerenih obilježja, klima na razvoj stanovništva ovoga prostora ne utječe izravno nego posredno, utjecajem na biljni svijet te na gospodarsku djelatnost, prije svega na poljoprivredu i šumarstvo. Upravo su povoljni uvjeti za agrarnu proizvodnju već stoljećima jedan od važnijih čimbenika dinamičnog razvoja naseljenosti u ovoj županiji.

Prema Köppenovim kriterijima za klimatsku regionalizaciju, istočno-hrvatski prostor u cijelosti pripada tipu Cf – *umjereno tople vlažne klime*, s tim da zapadni dio ima značajke klime Cfb – *umjereno tople vlažne klime s toplim ljetom*, a istočni dio kraja, kojemu pripada *Vukovarsko-srijemska županija*, nosi značajke klime Cfa – *umjereno tople vlažne klime s vrućim ljetom* (tzv. virđinijska klima), sa sred-

njom temperaturom srpnja iznad 22 stupnja Celzijusa. Razmjerno topla pa čak i vruća ljeta, obilje oborina i njihova povoljna raspodjela tijekom godine te često vrlo oštre zime, samo su neke, ali vrlo bitne klimatske oznake *Vukovarsko-srijemske županije*. Mala reljefna raščlanjenost znatno je utjecala na izrazitu homogenost klimatskih prilika pri čemu se izvjesne mikroklimatske razlike javljaju tek pod utjecajem riječnog režima te nešto istaknutijih reljefnih razlika na krajnjem istoku županije (zapadne padine Fruške gore). Godišnje kretanje temperature i oborina te strujanje vjetrova jasno upućuju na obilježja kontinentalnosti, što je od presudne važnosti s obzirom na gospodarsku orijentaciju (poljoprivreda) velikog dijela stanovništva *Vukovarsko-srijemske županije*.

Bogat tekućicama, ovaj kraj je od davnina omogućavao ljudima prometno povezivanje, zaštitu od neprijatelja, razvoj ribolova i poljoprivrede. Prva značajnija naselja su se još u prehistoriji gradila upravo uz rijeke. Tijekom više tisuća godina rijeke su imale *prvorazrednu ulogu u organizaciji života i društveno-gospodarskom te demografskom razvoju ovoga prostora*.

Suvremene hidrogeografske značajke *Vukovarsko-srijemske županije* odraz su geotektonskog i fizičkogeografskog razvoja *Istočno-hrvatske ravnice* tijekom geološke prošlosti, a poglavito u kvartarnom razdoblju (Bognar, 1994.). Cjelokupan prostor pripada porječju Dunava, odnosno Crnomorskom slivu. Temeljna hidrogeografska značajka prostora jest ekscentričnost najvažnijih tekućica (Dunava i Save), što znači da one teku rubno u odnosu na ukupan prostor (Riđanović, 1989.). Središnji je dio županije ispresijecan brojnim manjim tokovima, pritokama Dunava i Save, odnosno njihovim naplavnim ravnima.

U hidrografskoj se mreži županije svojom duljinom, veličinom te važnošću za život stanovništva i razvoj prostora ističu Dunav i Sava, kao glavne tekućice kraja. Najznačajniji vodotok *Vukovarsko-srijemske županije* je Dunav. Ovim prostorom protiče u dužini od oko 50 kilometara, prosječne širine pri srednje visokom vodostaju od 300 do 700 metara i dubine korita od 3 do 6 metara (Bognar, 1994.). Njegova prometna važnost i geopolitičko značenje dali su mu prvorazrednu ulogu u životu stanovništva kraja i organizaciji prostora, kako nekad tako i danas. U suvremenom je razdoblju geopolitičko značenje Dunava nesumljivo poraslo uspostavom državne granice između Republike Hrvatske i Srbije i Crne Gore, koja svojim najvećim dijelom upravo slijedi njegov tok. S obzirom na mali pad u svojem toku (5,0–6,1 cm/km), Dunav u *Istočno-hrvatskoj ravnici* uglavnom meandrira, pri čemu ima prevladavajući

erozijsko-akumulacijski, odnosno akumulacijsko-erozijski mehanizam voda, što je karakteristično za mehanizam voda donjeg toka. Međutim, u *Vukovarsko-srijemskoj županiji*, Dunav se usijeca i u lesne naslage na desnoj obali, što je pak značajnije za mehanizam voda gornjeg toka. Riječni režim Dunava u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* nosi snježno-kišna (nivalno-pluvijalna) obilježja (Bognar, 1994.). To znači da ga karakteriziraju dva maksimuma i dva minimuma vodostaja, pri čemu se maksimumi nalaze pod većim utjecajem otapanja snijega iz alpskog područja (svibanj i lipanj), a manjim utjecajem zimskih kiša (studeni i prosinac) (Riđanović, 1989.). Ljetno je razdoblje obilježeno minimalnim vodostajima, što je posljedica manjih količina oborina u tom dijelu godine. Najvažniji i najdulji prtok Dunava u županiji je rijeka Vuka.

Druga po važnosti tekućica *Vukovarsko-srijemske županije* je rijeka Sava koja teče južnim rubom prostora i tako ujedno čini državnu granicu prema susjednoj Bosni i Hercegovini. Za rijeku Savu u ovome dijelu Hrvatske također je karakterističan snježno-kišni režim, s tim da se, za razliku od Dunava, ovdje primarni maksimum vodostaja javlja u ožujku, a sekundarni maksimum u studenom mjesecu (Riđanović, 1989.). Upravo taj proljetni maksimum odgovara povećanom topljenju snijega u izvorišnim područjima Save i njezinih bosanskih pritoka, dok jesenski maksimum odgovara kišnom maksimumu (Bognar, 1994.). S obzirom da Savu karakterizira nešto veći pad u odnosu na Dunav, a poglavito velike razlike u prosječnim padovima na malim udaljenostima, u koritu prevladava bočna erozija, dakle mehanizam voda srednjeg toka, što je rezultiralo razvojem niza meandara velikog raspona. Najvažnije pritoke Save u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* su Bosut i Biđ, koji odvodnjavaju gotovo cjelokupni prostor *Bosutske Posavine* prema rijeci Savi.

Uz navedene tekućice, za ocjenu ukupnih hidrogeografskih prilika na tom prostoru valja posebno izdvojiti podzemne vode, kao značajna izvorišta vodnih resursa i temelja vodoopskrbe brojnih naselja kraja. Stajaće vode *Vukovarsko-srijemske županije* vezane su za poloje Dunava i Save, kao i njihovih pritoka (Bognar, 1994.). Riječ je najčešće o mrtvajama u različitom stadiju zatrpavanja. Uz njih valja izdvojiti močvare i bare oblikovane u mladim potolinskim prostorima, posebno karakteristične za *Bosutsku Posavinu*.

S obzirom na navedene temeljne hidrogeografske značajke *Vukovarsko-srijemske županije* za život su stanovništva i razvoj ovoga prostora tijekom posljednjih 200 do 300 godina od velike važnosti bili provedeni regulacijski, hidromelioracijski i drugi radovi, koji su imali za cilj osiguranje

što bržeg odvođenja velikih poplavnih voda, sprječavanje erozije obale, presijecanje krivina, skraćivanje plovnog puta i sprječavanje stvaranja ledenih čepova, poglavito na Dunavu. Ti su radovi započeli još tijekom 18. stoljeća, a traju sve do danas. U tom smislu posebno valja istaknuti hidromelioracijsko uređenje toka Vuke (druga polovica 19. stoljeća), čime je najvećim dijelom uklonjena opasnost plavljenja velikih poljodjelskih površina te uređenje sustava nasipa na Savi. Tim su zahvatima tekućice u *Bosutskoj Posavini* doživjele krupnu društveno-gospodarsku transformaciju.

U suvremenom se razdoblju za uspješnu gospodarsku obnovu, preobrazbu i razvoj *Vukovarsko-srijemske županije*, kao prioritet postavlja konačno ostvarenje projekta izgradnje kanala Dunav (Vukovar) – Sava (Šamac) te daljnjeg uređenja rijeke Save za plovidbu. Tim bi se projektom znatno skratio riječni put između riječnih luka na Dunavu i Savi, ali i osiguralo uključivanje *Vukovarsko-srijemske županije* (a time i Hrvatske) u srednjoeuropski riječno-kanalski sustav *Rajna – Majna – Dunav*. Izgradnjom kanala Dunav – Sava i uređenjem savskog riječnog puta, povećale bi se mogućnosti snažnijem gospodarskom razvoju ne samo ove županije nego i šireg istočno-hrvatskog prostora. Obnova, uređenje i proširenje vukovarske riječne luke pridonijelo bi bržem oporavku ratom gotovo potpuno uništenog grada i njegova posustalog gospodarstva. Važnost vukovarske riječne luke naročito potencira činjenica da je ona jedina luka na desnoj obali Dunava između Mohača i Zemuna (Wertheimer-Baletić, 1997.). Istodobno s uređenjem kanalskog sustava, dovršili bi se regulacijski i hidromelioracijski radovi potrebni za povećanje agrarne proizvodnje na ovome prostoru.

Pedološke i vegetacijske značajke *Vukovarsko-srijemske županije* odraz su kako njezinih geoloških, geomorfoloških, klimatskih i hidrogeografskih obilježja koja su bila odlučujuća za nastanak, razvoj i raširenje pojedinih vrsta tala, odnosno vrsta biljnog pokrova (vegetacije), tako i rada čovjeka, koji je u velikoj mjeri, barem kada je u pitanju vegetacijski pokrov, izmijenio prirodnu sliku kraja. Cjelokupan prostor ove županije u smislu klimazonalnog raširenja biljnih zajednica pripada – kao što smo već istaknuli – *Eurosibirsko-sjevernoameričkoj regiji* s dominantnim raširenjem šumsko-stepske vegetacije, odnosno šuma hrasta lužnjaka. Izvorna šumsko-stepska vegetacija županije uglavnom je izmijenjena dugotrajnom agrarnom valorizacijom. Površinom su bitno smanjeni nekada veliki kompleksi hrastovih i drugih šuma. Danas u *Vukovarsko-srijemskoj županiji* prevladavaju poljoprivredne površine i livade.

Unutar županije možemo izdvojiti tri područja različitih značajki raširenja biljnih zajednica. *Bosutska Posavina* površinom je najveće i do danas najbolje očuvano područje koje pokriva vegetacija vlažnih staništa šuma hrasta, brijesta, topole i vrbe. Dominantna biljna zajednica na ovome prostoru je zajednica hrasta lužnjaka, uz koju se javljaju i šumske biljne zajednice topole, vrbe i johe te poluvlažne i vlažne šikare kontinentskih krajeva (Bognar, 1994.). To su tzv. slavonski hrastici (Škorić, 1977.). Gospodarski je to vrlo značajan prostor jer je veliko šumsko bogatstvo, umnogome, odredilo dosadašnje pravce njegove valorizacije. Dakako, velika eksploatacija šumskog (drvnog) bogatstva, poglavito tijekom 19. stoljeća, utjecala je na smanjenje areala rasprostiranja tih šuma.

Drugo vegetacijsko područje županije obuhvaća prostor panonsko-pontskih šumostepa, čiji je izvorni vegetacijski pokrov (šume hrasta lužnjaka i običnog graba) dugotrajnim korištenjem pretvoren, najvećim dijelom, u otvoreni agrarni pejzaž s vinogradarskim, ratarskim i livadskim kulturama. To se područje najvećma poklapa s *Vukovarskom lesnom zaravni*.

Konačno, treće područje uključuje mezijsko područje hrastova sladuna i cera, uključivši pri tom kestenove i ostale lokalno uvjetovane fitocenoze brdskog pojasa (Bognar, 1994.), a karakteristično je za zapadne obronke Fruške gore. S obzirom da se areali ovih šuma svojim najvećim dijelom također nalaze na lesnoj zaravni i oni su višestoljetnom naseljenošću i poljodjelskim aktivnostima gotovo u cijelosti iskrčeni. Uz navedene šumske zajednice fragmentarno se na prostoru *Vukovarsko-srijemske županije* mogu naći i zajednice šuma crne johe s trošiljkom, odnosno šume poljskog jasena i kasnog drijemovca (Škorić, 1977.).

Dakle, premda je izvorna prirodna vegetacija ovoga kraja u potpunosti bila šumska, danas je njezino rasprostranjenje bitno smanjeno. Ljudi su, naselivši ovaj prostor još prije nekoliko tisuća godina, počeli krčiti šume i otvarati kraj ratarskom korištenju, za što su postojali i još uvijek postoje povoljni klimatski i pedološki uvjeti. Šume su počele ustupati mjesto ratarskim te, što je osobito važno (naročito na *Vukovarskoj lesnoj zaravni*), vinogradarskim kulturama.¹⁵ Jedino su se u vlažnom, južnom i jugoistočnom dijelu *Vukovarsko-srijemske županije*, koji pripada poplavnim prostorima *Bosutske Posavine*, zadržali razmjerno prostrani areali šuma hrasta lužnjaka jer je to prostor koji, unatoč provedenim hidromelioracijskim radovima, još uvijek pruža bolje uvjete za šumsko, ali ne i za ratarsko gospodarenje.

Vrste i značajke tala *Vukovarsko-srijemske županije* posljedica su reljefnih, klimatskih, petrografskih i hidrolo-

ških prilika prostora, ali i dugotrajnog kontinuiranog djelovanja i rada čovjeka, koji je uvelike izmijenio neke aspekte prirodne osnove. Za život čovjeka i gospodarski razvoj cjelokupnog kraja svakako su od najvećeg značenja automorfna ili klimazonalna tla na povišenijim i ocjeditijim terenima gdje se kao matični supstrat javlja les i lesu slični sedimenti (Bognar, 1994.). Tako se na *Vukovarskoj lesnoj ravni* razvio tipičan i agrarno najvrjedniji tip automorfnih tala - černozem (crnica). Iako su njegove odlične karakteristike (poroznost, propusnost, povoljni vodo-zračni odnosi, povoljan odnos ugljika i dušika...) dugotrajnim korištenjem pogoršane jer se sadržaj hraniva i humusa brzo smanjuje, crnica je još uvijek najbolje hrvatsko tlo. Uz crnicu, među raširenije vrste tala treba uključiti i hidromorfna tla koja dominiraju u naplavnim ravnima (polojima) rijeka Dunava i Save, odnosno njihovih pritoka, kao i na dijelu riječnih terasa (Bognar, 1994.).